

Тимошенко В.І.,
доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України,
професор кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

**РОЗВИТОК ІДЕЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ТВОРЧОСТІ М.П.
ДРАГОМАНОВА**

Сучасна наука під громадянським суспільством розуміє таке суспільство, в основі якого лежить розгалужена мережа незалежних від держави інституцій, об'єднань та організацій, створених самими громадянами для виявлення і здійснення різноманітних громадських ініціатив, задоволення своїх суспільних потреб та обстоювання своїх колективних інтересів. Ознаки

громадянського суспільства в економічній сфері – це приватна власність, яка сприяла створенню структур громадянського суспільства, незалежних від держави. В політичній сфері – наявність правової держави, що зв'язана законами, нею ж самою створеними. У духовній сфері – пріоритет загальнолюдських цінностей, рівні можливості для всіх. Вказані ідеї набули неабиякої популярності в працях політико-правових мислителів України наприкінці XIX ст. Одним із таких мислителів став український історик, публіцист, основоположник політичної науки в Україні Михайло Петрович Драгоманов (1841-1895).

Проблеми громадянського суспільства М.П. Драгоманов досліджував в працях “Вільний Союз – Вільна Спілка” (1884), “Внутрішнє рабство і війна за визволення” (1877), “Переднє слово до “Громади” (1878), “Чудацькі думки про українську національну справу” (1891), “Листи на Наддніпрянську Україну” (1893) та ін. Розвиток суспільства, на думку М.П. Драгоманова, йде від індивіда до об'єднання індивідів і далі, до створення національних та світової спілок добровільних об'єднань індивідів – громад. Стратегічна мета розвитку людства – це забезпечення умов для вільної самореалізації особистості. Мислитель спирався на тезу, що всі люди від природи прагнуть не лише до задоволення своїх особистих потреб та інтересів, а й до спілкування та об'єднання, в якому вказані інтереси можуть бути реалізованими. Основні форми таких об'єднань – громада і товариство. Перша, в розумінні М.П. Драгоманова, – це об'єднання вільних людей. Головною її відмінністю від держави є те, що вона добровільно об'єднує вільних індивідів, а взаємовідносини між ними регулюються переважно засобами морального впливу. Громада не може силою нав'язати свою волю будь-якому із своїх членів. Тільки переконання, апеляція до розуму і совісті завжди були прийнятними засобами нав'язування волі колективу одній особі. Громадський устрій, на думку вченого, є оптимальною формою поєднання особистих та групових інтересів, свободи індивіда та спільного обов'язку.

Будучи фактично лідером лівого крила Київської Громади, М.П. Драгоманов активно пропагував концепцію так званого громадянського соціалізму, що ґрунтувався на спільній власності на землю тих людей, які на ній працюють. Вихідними точками його концепції стали ідеї громадянських свобод, а також децентралізації, оскільки саме централізм Російської імперії вважав найбільшим злом на шляху до справжнього конституційного ладу.

Найкращим показником рівня суспільного розвитку М.П. Драгоманов визнавав добробут і щастя індивіда, який є основою складовою суспільства. Саме людина – основа соціального устрою, найвища цінність. Але її свободу постійно заперечує і обмежує держава. У такій ситуації гарантом прав людини може бути лише вільна самоврядна асоціація (громада). Громадянське суспільство у М.П. Драгоманова еволюціонує від первісного роду і племені завдяки розуму, сім'ї, матеріальному виробництву, класовій боротьбі і природним шляхом досягає своєї політичної форми – громади. Держава ж нав'язується людській громаді зверху як зовнішнє, штучне, неприродне утворення. Тому головною ідеєю конституційного проекту, розробленого М.П. Драгомановим, є перетворення Російської імперії на децентралізовану федерацію, де українці створюють громаду – “Вільну спілку”, що ставить за мету політичне, економічне і культурне звільнення не лише українського народу, а й “іншоплеменних колоній”, які мешкають серед нього, шляхом поєднання інтересів різних національностей [1, с. 170].

М.П. Драгоманов був принциповим противником держави як механізму обмеження свободи особистості. Однак анархістом його вважати не можна. М. П. Драгоманов розумів необхідність держави та її органів, що здійснюють управління у суспільстві, без якого останнє існувати не може. Він критикував саме унітарну форму державного устрою і схилився до федеративної форми, але все ж таки держави, а не абстрактної федерації, що замінила б будь-яку державу. І лише у своїх глумаченнях засад майбутнього громадянського суспільства дійсно звертався до анархістської термінології. Як зазначив А.М.Круглашов, “анархістські концепції відчутно вплинули на критику Драгомановим недоліків державного устрою як у минулому, так і в його час. І, водночас, ці впливи залишили помітний слід там і тоді, де і коли Драгоманов намагався оцінити майбутню організацію суспільства саме як громадянського суспільства” [2, с.417]. Отже, мислитель не протиставляв федерацію державно-політичній організації суспільства.

Федералізм у розробці М.П. Драгоманова став не стільки формою територіального устрою, скільки головним способом взаємозв'язку суб'єктів політичної дії – індивідів, їх об'єднань, держави, міждержавних союзів – сутність якого полягала в їх рівноправності. Федералізм мав для

М.П. Драгоманова особливе значення, – більш глибоке, ніж уявлення про можливу децентралізацію Російської імперії. Аналізуючи тенденції суспільного розвитку Європи, він виступав за демократичну децентралізацію, яка передбачала встановлення місцевої автономії та самоврядування. Мета федералістичної концепції вченого – досягнення громадянського суспільства, свободи особистості, тобто, федералізм був не лише принципом рівноправного співіснування націй і не стосувався лише внутрішньої розбудови територіального устрою [3, с. 71,72,73].

У М.П. Драгоманова федералізм має два суспільно-історичні аспекти: федерація вільних громад (громадянський соціалізм) і федерація автономних земств і країв, як засіб буржуазно-демократичних перетворень. Мислитель мало цікавився організацією центральної влади, оскільки вважав її справою другорядною. Основну увагу він зосереджував на вирішенні проблеми надання широким народним масам можливості безпосереднього впливу на законодавчу і виконавчу владу у державі. У проекті М.П. Драгоманова держава будується не від центру, який має визначати права громад і ступінь децентралізації самоуправних одиниць, а навпаки, він хоче поставити центр у безпосередню залежність від місцевого самоуправління [4, с.23]. Всі його зусилля були спрямовані на те, щоб досягти передачі якомога більшого обсягу управлінських функцій від держави до органів громадянського самоуправління, інститутів громадянського суспільства. Відповідно держава виступає у М.П. Драгоманова “як вільна спілка” локальних самоуправ, кожна з яких зокрема і всі разом складають основу державного життя, а центральна влада – це тільки доповнення до самоуправної влади [5, с.235]. Самоврядування розглядав як основу руху до повної справедливості, до соціалізму. Але при цьому суспільство повинно прагнути і до загальногромадянської мети – охорони особистої гідності громадянина.

М.П. Драгоманов став творцем своєрідної конституційної теорії. Його конституціоналізм являє собою органічне поєднання політичної свободи суспільства і особистості. Складовою конституціоналізму став федералізм, заснований на принципі децентралізації, широкому місцевому самоврядуванню. В основі федералізму М.П. Драгоманова лежить індивідуалізм, з яким пов'язане визнання автономної особистості, права якої, як і права окремої громади, невід'ємні.

Таким чином, конституційний проект майбутньої демократичної федеративної держави М.П. Драгоманова передбачав наявність суспільної структури, в якій запроваджено самоуправління вільних громадян, а також добровільно сформованих організацій, що виникли без втручання органів державної влади. Така конструкція не суперечить сучасному розумінню громадянського суспільства. Разом з тим проблема громадянського суспільства в творчості М.П. Драгоманова виявилась тісно пов'язаною з демократизацією суспільства, розв'язанням національного питання. Відмітною ознакою його концепції громадянського суспільства стали ідеї федералізму, автономії, “громадянського соціалізму” і самоуправління.

Список використаних джерел

1. Мироненко О.М. Драгоманов Михайло Петрович // Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – С. 169-172.
2. Круглашов А.М. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. – Чернівці: Прут, 2001. – 488 с.
3. Корольов Г. Український федералізм в історичному дискурсі (XIX – початок XX століття). – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – 150 с.
4. Потульніцький В.А. Історія української політології. (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). – К.: Либідь, 1992. – 232 с.
5. Кокур А.П. Ідеї державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця XVIII – початку XX ст. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 423 с.